

PSYCHOLOGY

Рівні сформованості структурних компонентів професійно-психологічної культури у майбутніх соціальних працівників

В. М. Гусак

Чорноморський національний університет імені П. Могили, м. Миколаїв, Україна

Corresponding author. E-mail: viksochka1502@gmail.com

Paper received 21.04.18; Accepted for publication 28.04.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-163VI67-15>

Анотація. У статті аналізуються результати дослідження структурних компонентів професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників. Розглядаються основні психодіагностичні методики, використані в експериментальному дослідженні. На основі статистичного аналізу визначено рівні сформованості психологічної грамотності, компетентності, ціннісно-смыслового і емоційного компонентів психологічної культури. Вказано середні показники вираженості сили культурно-психологічних прагнень та їх реалізації на різних курсах навчання студентів.

Ключові слова: професійно-психологічна культура, психологічна грамотність, психологічна компетентність, ціннісно-смысловий компонент, емоційний компонент, майбутній соціальний працівник.

Вступ. Соціальна робота належить до таких видів професійної діяльності, в яких не тільки знання, вміння і навички, а перш за все особистісні якості фахівця значною мірою визначають ефективність і успішність роботи. Високий ступінь відповідальності за прийняття рішень і результати свого впливу, постійні стресові ситуації, в які потрапляє соціальний працівник у процесі складної взаємодії з клієнтом, загроза синдрому вигорання через особисту незахищеність фахівця, який по суті є емоційним донором, обумовлюють актуальність необхідності розвитку особистості майбутнього соціального працівника під час професійної підготовки. Останній повинен володіти в першу чергу високим рівнем психологічної культури для власної психологічної безпеки.

Наукова проблема полягає в тому, що в дослідженнях не представлено результати психодіагностичного обстеження структурних компонентів професійно-психологічної культури безпосередньо у студентів спеціальності «Соціальна робота», що ускладнює розробку технології її розвитку в умовах університетської освіти.

Короткий огляд публікацій з теми. Л.С.Колмогорова, О.І.Мотков, А.О.Деркач, Я.Л.Коломінський, Г.О.Балл, В.В.Рибалка, О.Г.Видра, Р.С.Гуревич, А.М.Коломієць, С.К.Шандрук досліджували зміст та структуру психологічної культури учнів та студентів-майбутніх фахівців різних професій. Вивченням психодіагностики різних аспектів професійно-психологічної культури представників професій соціономічного типу займалися А.Шостром, К.Роджерс, Р.Даймонд, Н.Холл, К.К.Платонов, О.І.Мотков, Л.С.Колмогорова, А.О.Деркач, В.В.Рибалка, О.Г.Видра, О.Г.Ксенофонтowa, С.Ф.Бажин, О.М.Еткінд, О.С.Штепа та ін. Проте, проблема аналізу методів психодіагностики психологічної грамотності й компетентності, ціннісно-смыслового та емоційного компонентів професійно-психологічної культури, її результатів саме у майбутніх соціальних працівників в умовах університету досі не знайшла достатнього відображення у психологічних дослідженнях.

Мета. Головною метою цієї роботи є здійснення аналізу результатів експериментального дослідження рівнів сформованості структурних компонентів профе-

сійно-психологічної культури студентів спеціальності «Соціальна робота».

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійно-психологічна культура розглядається як складне структурне утворення, що базується на свідомому засвоєнні, безперервному розвитку і використанні цілісної системи психологічних знань, умінь і навичок, цінностей, професійно важливих якостей, а також здібностей до самоуправління, самоосвіти для високоефективної професійної діяльності в ситуаціях, що вимагають мобілізації глибинних особистісних ресурсів фахівця. До основних складових професійно-психологічної культури належать: психологічна грамотність, психологічна компетентність, ціннісно-смысловий та емоційний компоненти, які реалізуються в повсякденній професійній діяльності соціальних працівників [1; 4].

Експериментальною базою дослідження професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників, що тривало протягом 2010-2016 рр., стали вищі навчальні заклади України, зокрема Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв), Національний університет «Києво-Могилянська Академія» (м. Київ) та Херсонський державний університет. Загальна кількість студентів, які взяли участь у констатувальному експерименті становить 366 осіб. До проведення дослідно-експериментальної роботи були задіяні викладачі вищих навчальних закладів, представники громадських організацій та працівники соціальних служб.

Для дослідження вказаних структурних компонентів професійно-психологічної культури було використано наступні засоби діагностики: розроблені нами анкети «Психологічна грамотність» та «Психологічна компетентність», «Методика дослідження психологічної культури» О.Г.Видри [4, с. 211-214], розроблена на основі тесту О.І.Моткова, і «Методика діагностики емоційного інтелекту» Н.Холла [5, с. 57-59].

З метою визначення рівня психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників нами були розроблені спеціальні анкети на основі методу узагальнення незалежних характеристик К.К.Платонова [3] і виділених Л.С.Колмогоровою [1]

показників, які свідчать про високий рівень психологічної культури.

При проходженні методики «Психологічна грамотність» та «Психологічна компетентність» паралельно з оцінюванням студентом своїх психологічних знань, умінь та навичок їх оцінювали також однокурсники, викладачі вузу та керівники практики. Рівень психологічної грамотності та компетентності визначався через відношення ступенів вираженості оцінки однокурсника, викладача або керівника практики і самооцінки студента за 5-бальною шкалою оцінок. Порівнюючи бали, які виставив студент сам собі, з балами, які виставили інші, врахувавши сумарний бал на основі середнього арифметичного, ми одержали можливість з більшою мірою вірогідності визначити рівні

психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників.

За курсами навчання кількість досліджуваних розподілилася наступним чином: на першому курсі обстежено 49 осіб, на другому – 144, на третьому – 76, на четвертому – 44, на п'ятому – 53 студента.

В ході статистичної обробки результатів дослідження за допомогою комп'ютерної програми SPSS13.0. було визначено рівні психологічної грамотності і компетентності та їх вираження в балах, що були описані в попередній публікації автора.

Динаміка рівнів психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників за курсами навчання та в цілому по всій вибірці досліджуваних показана у таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка рівнів психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників по курсам навчання

N=366

Курси	Рівні психологічної грамотності (ПГ) та компетентності (ПК)											
	Високий				Середній				Низький			
	ПГ		ПК		ПГ		ПК		ПГ		ПК	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
I курс	0	0	2	4,1	17	34,7	32	65,3	32	65,3	15	30,6
II курс	21	14,6	22	15,3	94	65,3	88	61,1	29	20,1	34	23,6
III курс	3	3,9	5	6,6	68	89,5	62	81,6	5	6,6	9	11,8
IV курс	4	9,1	8	18,2	40	90,9	34	77,3	0	0	2	4,5
V курс	17	32,1	20	37,7	36	67,9	32	60,4	0	0	1	1,9
Разом	45	12,3	57	15,6	255	69,7	248	67,7	66	18	61	16,7

Згідно з даними результатів дослідження, тільки у 45 осіб (12,3% від загальної кількості студентів) зафіксований високий рівень прояву психологічної грамотності, 66 осіб (18%) проявили низький рівень, а основна частина – 255 випробовуваних (69,7%) мають середній рівень психологічної освіченості.

Аналогічним чином 57 осіб (15,6% досліджуваних) продемонстрували високий рівень психологічної компетентності, основна частина – 248 осіб (67,7%) – середній і 61 особа (16,7% студентів) мають низький рівень психологічних умінь і навичок. Дещо вищі показники сформованості психологічної компетентності порівняно з психологічною грамотністю можна пояснити, на наш погляд, базовим рівнем ще непрофесійної особистісної психологічної культури, початкового культурно-психологічного досвіду особистості студента, який він отримав з сімейних традицій, навчання і особистісної життєдіяльності, і з яким прийшов до університету.

При цьому найнижчий відсоток випробовуваних з високим рівнем психологічної грамотності (0%) і компетентності (4,1%) спостерігається на першому курсі, а найвищий (32,1% і 37,7% відповідно) – на п'ятому курсі, що цілком природно і пов'язано з поповненням бази психологічних знань, умінь і навичок при переході від одного навчального курсу до іншого.

Обернено пропорційно розподілилися низькі рівні психологічної грамотності й компетентності: чим вищий курс навчання, тим менший відсоток студентів демонструє цей рівень (спостерігається динаміка від 65,3% досліджуваних з низьким рівнем психологічної грамотності на першому курсі до 0% – на четвертому і п'ятому курсах; аналогічно з психологічною компетентністю: від 30,6% на першому курсі до 1,9% – на п'ятому курсі).

Що стосується середнього рівня психологічної грамотності, то найбільший відсоток випробовуваних зосереджений на третьому (89,5%) і четвертому (90,9%) курсах, аналогічно і з психологічною компетентністю: 81,6% на третьому і 77,3% – на четвертому курсі.

У цілому, як бачимо, виникає необхідність підвищення рівня психологічної грамотності та компетентності за рахунок посилення середнього рівня і зниження кількості студентів з низьким рівнем зазначених складових психологічної культури.

Рівень ціннісно-смыслового компоненту психологічної культури визначався за допомогою адаптованого О.Г.Видрою варіанту методики «Психологічна культура особистості» О.І.Моткова. Вона побудована як семантичний опитувальник, що включає 55 тверджень, які оцінюються по двом п'ятибальним шкалам, в межах 11 видів культурно-психологічних прагнень. Методика містить дві п'ятибальні шкали: шкала А – оцінка сили культурно-психологічного прагнення; шкала Б – оцінка ступеня його реалізації студентом в особистісно-професійній діяльності. Це відображає ступінь усвідомлення студентами психологічних цінностей, їх рефлексії і творчості.

О.Г.Видра виділив наступні види культурно-психологічних прагнень особистості: психологічні цінності; любов до людей; рефлексія; культурне, конструктивне професійне спілкування; спрямованість; гармонійний саморозвиток; самоаналіз, самопізнання; любов до праці, конструктивність професійної діяльності, відповідальність; інтелектуальні прагнення; психічна саморегуляція; творчість. Сила і ступінь реалізації культурно-психологічних прагнень оцінюються за чотирма рівнями: елементарний, базовий, досконалий і псевдовисокий, який введений А.Г.Видрою для фіксування ефектів «спотворення» проведення до-

слідження, неадекватно завищених самооцінок студентів або хибні відповіді [4].

У ході статистичної обробки даних були визначені середні значення психологічних прагнень за їх силою та ступенем реалізації, які відображені в таблиці 2.

Таблиця 2. Сила та реалізація культурно-психологічних прагнень майбутніх соціальних працівників

N=366

Курс	Кількість (N)	Середнє		Стд. відхилення		Стандартна похибка середнього	
		Сила прагнень (Шкала А)	Реалізація прагнень (Шкала Б)	Сила прагнень (Шкала А)	Реалізація прагнень (Шкала Б)	Сила прагнень (Шкала А)	Реалізація прагнень (Шкала Б)
I	49	4,30	3,22	0,40	0,58	0,06	0,08
II	144	4,21	3,29	0,52	0,68	0,04	0,06
III	76	4,18	3,24	0,49	0,45	0,06	0,05
IV	44	4,36	3,11	0,35	0,61	0,05	0,09
V	53	4,30	3,27	0,40	0,68	0,06	0,09

За середніми значеннями на першому, другому, третьому і п'ятому курсах спостерігається лише базовий (середній) рівень культурно-психологічних прагнень як за їх силою, так і ступенем реалізації. Досконалий (високий) рівень за силою прагнень домінує на четвертому курсі, зокрема по таким видам культурно-психологічних цінностей особистості як: самовизначення, конструктивне професійне спілкування, спрямованість, гармонізуючий саморозвиток, самоцінність, самоорганізація та психічна саморегуляція.

Було встановлено, що саме у студентів четвертого курсу спостерігається найбільший розрив між силою психологічних прагнень та ступенем їх реалізації – 1,25 балів. Різниця між відповідними показниками за силою і реалізацією прагнень на першому курсі становить 1,08 балів, на другому – 0,92 бали, на третьому – 0,94 балів і на п'ятому – 1,03 балів. Можна зробити висновок, що студенти на старших курсах (зокрема на четвертому) особливо гостро відчують дисбаланс між системою психологічних цінностей та можливістю їх реалізації у навчально-професійній діяльності, що пов'язано з нестачею практичного досвіду.

Обмежений обсяг даної публікації унеможливило здійснення детального аналізу динаміки рівнів сили та реалізації психологічних прагнень майбутніх соціальних працівників за курсами навчання. Зауважимо лише, що 62 особи (16,9 % від загальної кількості досліджуваних) мають псевдо-високий рівень ціннісно-смыслового компоненту психологічної культури за силою психологічних прагнень, що може бути проявом особистісного перфекціонізму, а за ступенем реалізації цей рівень спостерігається лише у одного студента.

Досконалий (високий) рівень культурно-психологічних цінностей продемонструвало 116 досліджуваних (31,7%) за силою прагнень і лише 9 осіб (2,4%) – за їх реалізацією. Відповідно базовий (середній) рівень виявлено у 161 особи (44%) та 97 осіб (26,5%). Найбільша кількість – 259 студентів (70,8% загальної вибірки) мають лише елементарний (низький) рівень реалізації своїх психологічних прагнень, хоча за силою прагнень цей рівень наявний лише у 27 осіб (7,4%).

Цей розрив між силою прагнень та їх реалізацією обумовлює дисгармонійне культурно-психологічне функціонування майбутніх соціальних працівників. У зв'язку з цим постає гостра необхідність потужного насичення викладання дисциплін психологічного циклу розв'язанням ситуаційних задач та іншими завданнями практичного характеру, а також збільшення часу

проходження виробничої практики з обов'язковим забезпеченням психологічного супроводу студентів.

Для визначення рівня розвитку емоційного компоненту психологічної культури використовувалася «Методика діагностики емоційного інтелекту» Н.Холла, яка запропонована для виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентуються в емоціях, і управляти емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і містить 5 шкал: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (радше емоційна гнучкість); самомотивація (як довільне управління власними емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (швидше вміння впливати на емоційний стан інших людей) [5].

У таблиці 3 представлено результати дослідження рівнів інтегративного емоційного інтелекту в їх динаміці по курсах.

Таблиця 3. Динаміка рівнів емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників по курсам навчання

N=366

Курси	Рівні емоційного інтелекту					
	Високий		Середній		Низький	
	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%
I курс	1	2	14	28,6	34	69,4
II курс	9	6,3	47	32,6	88	61,1
III курс	1	1,3	34	44,7	41	53,9
IV курс	1	2,3	16	36,4	27	61,4
V курс	1	1,9	25	47,2	27	50,9
Разом	13	3,5	136	37,2	217	59,3

Як бачимо, лише 13 осіб із загальної вибірки (усього 3,5 %) мають високий рівень емоційного інтелекту, найвищий відсоток спостерігається на другому курсі – 9 осіб (6,3%), швидше за все це пояснюється кількісною перевагою досліджуваних другоккурсників (144 особи). На решті курсів цей рівень продемонстрували усього по 1 особі.

Середній рівень емоційного інтелекту продемонстрували 136 осіб із загальної вибірки (37,2%). Найвищий відсоток досліджуваних із середнім рівнем емоційного інтелекту – студенти третього (44,7%) та п'ятого (47,2%) курсів, найнижчий – на першому курсі (28,6%), що здається цілком природним, оскільки пов'язано з процесами соціально-психологічної адаптації першокурсників та високою психоемоційною напругою.

Як показав констатувальний експеримент, низький рівень управління власною емоційною сферою спостерігається у найбільшій частки досліджуваних – 217

студентів з різних університетів, що становить 59,3 % від загальної кількості. При цьому частка осіб з низьким рівнем емоційного інтелекту зменшується з підвищенням курсу: 69,4% – на першому курсі, 61,1% – на другому, 53,9% – на третьому, 61,4% – на четвертому (незначне підвищення) та 50,9% – на п'ятому курсі.

Хоч у цілому і спостерігається незначна тенденція підвищення рівня емоційного інтелекту разом зі збільшенням курсу навчання, вона є недостатньою для випускників спеціальності «соціальна робота», що пов'язана з великою кількістю психоемоційних ризиків при безпосередній взаємодії з «важкими» клієнтами.

Висновки. Оскільки найгірші показники сформованості професійно-психологічної культури були отримані саме по емоційному компоненту (більше половини досліджуваних мають низький рівень), можна висунути припущення, що при підготовці майбутніх соціальних працівників в усіх вказаних університетах необхідно посилювати емоційну складову професійного навчання для забезпечення професійно-психологічного здоров'я випускників. З цією метою в програму фор-

мувального експерименту з розвитку професійно-психологічної культури були включені такі форми роботи зі студентами як енкаунтер-групи, групова психотерапія в гештальт-підході з елементами арт-терапії та сінематерапії, балінтовські групи.

Таким чином, аналіз результатів констатувального експерименту показав розрив між силою прагнень до культурно-психологічних цінностей і ступенем їх реалізації в навчально-професійній діяльності студентів, а також дозволив зробити загальний висновок про недостатній рівень розвитку у майбутніх соціальних працівників структурних компонентів професійно-психологічної культури, особливо її емоційного компоненту. У зв'язку з цим виникає необхідність впровадження спеціальних заходів у навчально-виховний процес університету для його підвищення. Наступні публікації автора будуть присвячені аналізу процесуальних аспектів і результатів психолого-педагогічного формувального експерименту з розвитку професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників в умовах університету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колмогорова Л.С. Диагностика психологической культуры школьников: Практ. пособие для шк. психологов / Л. С. Колмогорова. – Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 360 с.
2. Никитина В.Б. Психодиагностика в системе социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.Б. Никитина, Т.Д. Василенко. – М.: Из-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 208 с.
3. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К. К.Платонов. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
4. Развитие психологической культуры учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: Навчально-методичний посібник / За ред. В.В. Рыбалки. – К.: ІПППО України, 2005. – 298 с.
5. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2005. – 490 с.

REFERENCES

1. Kolmogorova L.S. Diagnosis of psychological culture of pupils: A practical guide for school psychologists / L.S. Kolmogorova. – Izd-vo VLADOS-PRESS, 2002. – 360 p.
2. Nikitina V.B. Psychodiagnostic in the system of social work: Textbook for students of higher educational institutions / V.B. Nikitina, T.D. Vasilenko. – M.: Iz-vo VLADOS-PRESS, 2004. – 208 p.
3. Platonov K. K. Concise dictionary of the system of psychological concepts: Textbook for educational institutions / K. K.Platonov. – M.: Vyssh. shk., 1984. – 174 p.
4. The development of psychological culture of students in the system of continuous professional education: Textbook / Edited by V.V. Rybalka. – K.: IPPPO Ukrainy, 2005. – 298 p.
5. Fetiskin N.P. Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups / N.P. Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manuylov. – M.: Izd-vo Instituta Psikhoterapii, 2005. – 490 p.

Levels of the formedness of structural components of future social workers' professional psychological culture

V. M. Husak

Abstract. In the article the results of the research of structural components of professional psychological culture for the future social workers are analyzed. The main psychodiagnostic methods, that were used in the experimental research, are considered. On the basis of statistic analysis, the levels of the formedness of psychological literacy, competence, the value-semantic and emotional components of psychological culture are determined. The average indices of strength of cultural and psychological aspirations and their implementation at different courses for students are indicated.

Keywords: professional-psychological culture, psychological literacy, psychological competence, value-semantic component, emotional component, future social worker.

Уровни сформированности структурных компонентов профессионально-психологической культуры у будущих социальных работников

V. M. Husak

Аннотация. В статье анализируются результаты исследования структурных компонентов профессионально-психологической культуры у будущих социальных работников. Рассматриваются основные психодиагностические методики, использованные в экспериментальном исследовании. На основании статистического анализа определены уровни сформированности психологической грамотности, компетентности, ценностно-смыслового и эмоционального компонентов психологической культуры. Указаны средние показатели выраженности силы культурно-психологических стремлений и их реализации на разных курсах обучения студентов.

Ключевые слова: профессионально-психологическая культура, психологическая грамотность, психологическая компетентность, ценностно-смысловой компонент, эмоциональный компонент, будущий социальный работник.